

de lage landen

+60
PAGINA'S
BOEKEN &
LITERAATUUR

HOE BEVRIJD IS ONZE SEKSUALITEIT?

WAAROM DE NEDERLANDEN IN 1830 UITEENVIELEN
ZIN EN ONZIN VAN SENSITIVITY READERS
JAMES ENSOR, REBELSE EENMANSBEWEGING

de lage landen

CONTEXT BIJ CULTUUR IN VLAANDEREN EN NEDERLAND

NOVEMBER 2023

66STE JAARGANG

FEBRUARI / MEI / AUGUSTUS / NOVEMBER

8 **TOTALE SEKSUELE
BEVRIJDING? LIEVER NIET**

HENDRIK TRATSAERT

UITGELICHT

HOE BEVRIJD IS ONZE SEKSUALITEIT?

10 **BAKEN VAN BEVRIJDING,
ONBEHAGEN BLIJFT**

De dubbelzinnige kijk op seksualiteit in de Lage Landen

WANNES DUPONT

16 **VAN HOERERIJ TOT SEKSWERK**

Hoe Nederland en België omgaan met prostitutie

MAGALY RODRÍGUEZ GARCÍA

21 **PORNOGRAFIE,
VRIENDIN OF VIJAND?**

HELEEN DEBRUYNE

25 **ZONDER MANNETJE**

Lesbische seks in de Nederlandse literatuur

MAAIKE MEIJER

30 **LUSTOBJECT MAN**

Op zoek naar erotisch mannelijk naakt in de kunst

MARIA VLAAR

36 **SEKS IN DE CINEMA?
KNIPPEN IN BELGIË,
CENSUREREN IN NEDERLAND**

DANIËL BILTHEREYST

43 **VAN K*TWORDEN
EN KL*TETAAL**

NICOLINE VAN DER SIJS

48

82

SAMENLEVING

48 DE POPULISTEN MAKEN DE EUROPESE POLITIEK WEER SPANNEND

CAROLINE DE GRUYTER

56 IK GA OP HANDELSREIS, EN IK NEEM MEE

De buitenlandse profilering van België, Vlaanderen en Nederland

LIEVEN DESMET

64 DARWIN IN DE KOSMOS

Het ontstaan van de tijd van Thomas Hertog

JOHAN BRAECKMAN (RECENSIE)

66 MARTHA CLAEYS ZIET DE EMANCIPATORISCHE KRACHT VAN TROTS

MARNIX VERPLANCKE (RECENSIE)

GESCHIEDENIS

68 WAAROM HET VERENIGD KONINKRIJK DER NEDERLANDEN UITEENVIEL

WILLEM DE BRUIN

76 GESCHIEDENIS ALS GLIJMIDDEL

Het lege Holocaustmuseum van Boedapest

CHRIS CEUSTERMANS

82 HET BEWOGEN LEVEN VAN WILLEM VAN ORANJE

GUIDO MARNEF (RECENSIE)

85 NUTTIGE ONRUSTSTOKERS

Zwart licht van Eric Min

PIETER TROGH (RECENSIE)

88 VAN HET ENE HOUVAST NAAR HET ANDERE KEURSLIJF

Kind van Maria en Mao

van Jos Palm

JOS GEYSELS (RECENSIE)

TAAL

**90 VOEREN LAAT
DE TAALSTRIJD ACHTER ZICH**

TOMAS VANHESTE

**96 HET N-WOORD IS
NOOIT NEUTRAAL GEWEEST**

SIBO RUGWIZA KANOBANA (RECENSIE)

**98 DE KRACHT VAN
MEERTALIGHEID LAAT
ZICH NOG TE WEINIG VOELEN**

STEVEN DELARUE (RECENSIE)

KUNST

**102 JAMES ENSOR, REBEL
VAN ALLE TIJDEN**

HENDRIK TRATSAERT

**109 EEN MAN IN DE STAD,
DE STAD IN EEN MAN**

Ensor en Oostende

ERIC MIN

KUNST

**117 NAOMI VELISSARIOU
MAAKT PERSOONLIJKE
PIJN POLITIEK**

EVELYNE COUSSENS

**126 BIJ THEATER RAST
KRIJGEN WEINIG VERTELDE
VERHALEN EEN PODIUM**

JOS NIJHOF

**132 TER BEHOUD
VAN HET BETON**

Liefhebbers brengen
Nederlands brutalisme
in kaart

BART VAN DER STRAETEN (RECENSIE)

LITERATUUR

**136 WAAROM UITGEVERS
HET LIEFST ZWIJGEN
OVER SENSITIVITY READERS**

MAARTEN DESSING

143 LEZEN, BARBAREN, LEZEN!

Hoe J.Z. Herrenberg naar die ene,
allesomvattende roman streeft

LODEWIJK VERDUIN

**150 DE DANDY IN HET MACTIG
GRAUWE ANTWERPEN**

Matthijs de Ridders biografie
van Paul van Ostaijen

JANNEKE WEIJERMARS (RECENSIE)

LITERATUUR

**153 ALLES IS DUBBEL
IN ZIJN LEVEN**

Biografie van Martinus Nijhoff
KOEN VERGEER (RECENSIE)

156 ZO ONVERTAALBAAR ALS WAT
Tosca van Maud Vanhauwaert

LIESBETH D'HOKER (RECENSIE)

**159 DE PLOT ZOU MAAR AFLEIDEN
VAN DE ZOEKTOCHT**

Nirwana van Tommy Wieringa
MAARTEN DESSING (RECENSIE)

**162 EEN SCHAAMTELOZE
STAAT VAN ZIJN**

Oersoep van Bregje Hofstede
FEMKE BROCKHUS (RECENSIE)

**164 FABULEREN MET GEORGES,
FILOSOFEREN OVER TIJD**

Georges van Koen Peeters
DAAN STOFFELSEN (RECENSIE)

**166 OEFENEN VOOR HET VERLIES
VAN ALLES**

Waarheidsliefde en biefstuk
van Arnon Grunberg
YRA VAN DIJK (RECENSIE)

**168 DE VROUWELIJKE SCHRIJVER
MOET LIJDEN**

Voornamelijk vrouwen
van Connie Palmen
ANNE VAN DEN DOOL (RECENSIE)

171 ONTSNAPPEN AAN HET VERHAAL

Cassandra van Niña Weijers
ILSE VAN OOSTEN (RECENSIE)

177

Lees meer op
www.de-lage-landen.com

DERBY DER LAGE LANDEN

**173 EEN BOOM AANGERAAKT,
EEN NAAM UITGESPROKEN**

Handleiding voor Ontheemden
van Robin Block

LISA ROOIJACKERS (RECENSIE)

175 ERUIT MET EEN KNAL

Zabriskie van
Peter Verhelst

CARL DE STRYCKER (RECENSIE)

**177 EEN HISTORISCHE REYNAERT
VOOR DE EENENTWINTIGSTE EEUW**

JOEP LEERSSEN (RECENSIE)

**181 IK WILDE DE RUIMTE
VAN HET VOLLEDIG
LEVEN NIET**

De keuze van Jozef Deleu

186 BINNENSTEBUITEN

JAN VANTOORTELBOOM

187 SCHRIJVER EN MODEL

HERR SEELE

188 MEDEWERKERS AAN DIT NUMMER

190 COLOFON

191 STEUN & MECENAAT

TOTALE SEKSUELE BEVRIJDING? LIEVER NIET

De regelmatige lezer van deze publicatie zal het vast niet hebben voorspeld, maar na enige felle discussies kozen wij unaniem voor het thema seksualiteit in ons uitgelichte dossier.

De stukken bewegen zich in een spanningsveld met enerzijds een groeiend onbehagen over de seksualisering van de samenleving, en anderzijds de seksuele diversiteit van de bevolking die vraagt om een aangepast wettelijk kader. We trekken vooral de sociologische kaart: welke plaats nam en neemt seksualiteit in onze samenleving in? Welk aanzien krijgt ze in het dagelijkse leven? In welke wetten wordt ze gegoten? Hoe verschillen die van de rest van Europa?

Het openingsartikel van Wannes Dupont is een reis door de periode 1945-2023 en begint met de vaststelling dat België en Nederland duidelijk tot de meest liberale samenlevingen ter wereld behoren als het om seksuele rechten gaat.

Het was ooit anders. Pas in de *golden sixties* kwamen mensen onder de schaduw van de Tweede Wereldoorlog en van een dogmatische kerk uit. Ook de politiek nam de handschoen op. Vrije liefde, liefde tussen mensen van hetzelfde geslacht en het bekijken van seksueel getinte films werden gedecriminaliseerd. De legalisering van abortus en de wens om te mogen trouwen met iemand van hetzelfde geslacht werden ernstig genomen. De parlementen maakten beide mogelijk – een bewijs dat de parlementaire democratie, ondanks alle kritiek, wél functioneert.

De laatste decennia tonen een steeds luidere roep om diversiteit en acceptatie op het vlak van seksuele beleving en gender, weg van het louter binaire, heteroseksuele denken.

Sommige auteurs kijken naar de gevolgen van de hiervoor beschreven ontwikkelingen. Werkt pornografie bevrijdend – zoals een tijdje werd gedacht – of is het nefaste grensoverschrijding? Bepaalt de manier waarop een seksscène wordt geëvoceerd of een lesbische roman goed of slecht is? Hoe komt het dat er nauwelijks mannelijk naakt te vinden is in de musea?

En dan is er nog een maatschappelijke trend die zich in sommige landen al tot staatsideologie lijkt te ontpoppen (maar gelukkig niet in de Lage Landen): de nieuwe preutsheid. Het adagium “alles kan” heeft inderdaad schaduwkanten, maar dat is nog geen reden om felbevochten vrijheden na al die jaren af te schaffen. De centrale vraag op de kaft is dan ook: hoe bevrijd is onze seksualiteit? En willen we wel, met alles wat we weten, de totale bevrijding? Ik geloof van niet.

Het adagium ‘alles kan’ heeft zeker schaduwkanten, maar dat is nog geen reden om felbevochten vrijheden af te schaffen

In de daaropvolgende honderdveertig pagina's vind je een ruim menu met artikelen over onze favoriete kennisdomeinen. Ik licht er een paar stukken uit. Voor de liefhebbers van onze geschiedenis maakt het fragment uit Willem de Bruins nieuwe boek *De scheiding die niemand wilde* duidelijk hoe het uiteenvallen van het Verenigd Koninkrijk der Nederlanden in 1830 niet in de sterren stond geschreven.

Nog verder terug in de tijd is er de bespreking van twee sleutelwerken over Willem van Oranje. Literair-historicus René van Stipriaan nam ons eerder al mee op een ongelooflijke tocht in zijn – zeg maar monumentale, definitieve (?) – biografie van Willem de Zwijger, en voegt daar nu een reisboek aan toe. De beroemdste telg van het Oranje-Nassau-geslacht was nu eenmaal alomtegenwoordig in Europa – voor zaken, voor eigendommen, voor politiek. Tot hij zich finaal boven de Moerdijk vestigde nadat zijn poging om de Nederlandse gewesten te verenigen was mislukt. In het Delftse Prinsenhof vond hij in 1584 een driest einde onder de kogels van ene Balthasar Gerards. Ook dat is gemeenschappelijke geschiedenis.

Verder trekt het tweeluik over James Ensor – de schilder die nu in één adem wordt genoemd met Van Gogh, Munch en Cézanne als wegbereider van de grote kunststromingen van de twintigste eeuw – de aandacht. Het ene essay (van mijn hand) zoomt in op zijn rebelse natuur als eenmansbeweging, het andere (door Eric Min) op de betekenis van zijn geboortestad Oostende, die straks samen met Antwerpen het Ensorjaar viert.

Zestig jaar geleden is in het meertalige land België de taalgrens definitief getrokken, onder een mengeling van commotie en opluchting. In de nieuwe videoreeks *De taalgrens, 60 jaar later*, te bekijken op onze website, lopen we langs die 403 kilometer lange grens en houden we halt op cruciale plekken bij even cruciale betrokkenen. In het tijdschrift vind je over dit onderwerp een fijne, zelfs geruststellende reportage vanuit het kleine plaatsje Voeren, dat indertijd de Belgische politiek danig beroerde.

In dit nummer staat voor de laatste keer een exquise bloemlezing van recente gedichten door Jozef Deleu, voormalig hoofdredacteur en stichter van dit tijdschrift. Onze dank is groot. Wij zullen de stelling van E. du Perron – “De poëzie blijft, naakt en ongekromd, een tijdverdrijf voor enkele fijne luiden” – blijven weerleggen in woord en daad. Want nieuwe poëzie dragen wij een warm hart toe.

BAKEN VAN BEVRIJDING, ONBEHAGEN BLIJFT

De dubbelzinnige kijk op seksualiteit in de Lage Landen

Nederland is sinds 1945 vaak een voorloper op het wereldtoneel wat seksualiteit betreft. België volgt doorgaans snel. Maar een zeker gevoel van onbehagen is altijd blijven hangen en lijkt nog te groeien.

WANNES DUPONT

De wereld van vandaag is er een van vergelijkende rankings. De World Index of Moral Freedom van 2022, waarin gender en seksualiteit flink doorwegen, zet Nederland op de tweede plaats, België op de derde en Luxemburg op de zesde. Op de Rainbow Index van 2022, die de rechten van niet-heteroseksuelen in kaart brengt, staat België dan weer op de derde stek, Luxemburg op de (gedeelde) vierde en Nederland op de negende.

Dergelijke lijsten zijn in het beste geval indicatief, maar tonen toch aan dat de Lage Landen op het vlak van seksuele rechten tot de meest liberale ter wereld behoren. Vandaag verbaast dat niet meer, maar in historisch opzicht blijft het een opmerkelijke en al bij al recente ontwikkeling. Voor de Tweede Wereldoorlog waren België en Nederland immers diepgelovige en seksueel conservatieve samenlevingen, waarin slechts kleine minderheden het aandurfden om verandering te prediken.

Heel even leken de oorlog en de bevrijding een plotselinge omwenteling te veroorzaken. De lieflijke foto's van jonge vrouwen in de armen van geallieerde soldaten gingen gepaard met alarmerende statistieken over de snelle verspreiding van venerische ziekten. En van de "horizontale collaboratie" tijdens de oorlog ging een grote symbolische kracht uit, en al snel mobiliseerden de Belgische en Nederlandse autoriteiten de bevolking tegen de verwildering van de zeden.

De late jaren 1940 en de jaren 1950 stonden bijgevolg in het teken van de strijd tegen de morele ontwrichting van de jeugd. Politie, parketten en beleidsmakers waren in de ban van de toegenomen jeugddelinquentie. Daarbij ging buitenproportioneel veel aandacht uit naar prostitutie en homoseksualiteit, twee fenomenen die men graag toeschreef aan het cynische winstbejag van corrumperende volwassenen: pooiers en pederasten. In de praktijk vertaalde dat angstklimaat zich in een sterke klemtoon op familiale waarden, traditionele genderpatronen en patriarchale autoriteit.

Blijdschap op de Dam bij de bevrijding van Amsterdam. Heel even leken de oorlog en de bevrijding een omwenteling te veroorzaken in de omgang met seksualiteit

© Spaarnestad Photo / Wiel van der Raden

DE JAREN 1950: INTERESSANTER DAN GEDACHT

Toch zou het verkeerd zijn de jaren 1950 simpelweg te beschouwen als een louter conservatieve krimp die aan de progressievere jaren 1960 voorafging. In beide landen speelde toen de vrijzinnige humanistische beweging een vooraanstaande rol in het bepleiten van meer individuele zelfbepaling. Met betrekking tot de seksualiteit gebeurde dat wel nog in zeer beperkte mate. Ietwat meer uitgesproken waren de nauw met de vrijzinnigheid verweven bewegingen voor seksuele hervorming. De Nederlandse Vereniging voor Seksuele Hervorming nam het voortouw. Die richtte zich eerder vooral op het aanbieden van seksuele voorlichting rond contraceptiva via daartoe opgerichte consultatiebureaus.

In navolging daarvan zag in 1955 de Belgische Vereniging voor Seksuele Hervorming het licht. Beide organisaties opereerden in een wettelijk grijze zone. Door de religieus geïnspireerde zedenwetten van 1911 was het in Nederland verboden om informatie over voorbehoedsmiddelen “openlijk” te verstrekken. In België en in verschillende andere Europese landen bestond een soortgelijke wet sinds 1923.

Al in de jaren 1950 ontstond er in de Lage Landen een prille homobeweging. Nederland was ook daarin een voortrekker. Daar was al in 1912 het Nederlandsch Wetenschappelijk Humanitair Komitee opgericht, een afsplitsing van de beweging ter decriminalisering van homoseksualiteit in Duitsland onder leiding van de arts en activist Magnus Hirschfeld. De kort daarvoor doorgevoerde verhoging van de seksuele meerderjarigheid voor homoseksuele contacten in Nederland – ook onderdeel van de zedenwetten uit 1911 – had daar alles mee te maken. Net na de Tweede Wereldoorlog maakte het comité een doorstart met de oprichting van de Shakespeare Club in Amsterdam. Enkele jaren later werd die omgedoopt tot Cultuur- en Ontspanningscentrum (COC). Die eufemistische naam verraadt dat de aanvankelijk kleine organisatie angstvallig in de gaten werd gehouden door de politie en er alles moest aan doen om zich als een respectabele sociale club te profileren.

België liep wat achter in de strijd. Dat kwam goeddeels omdat er daar geen expliciete criminalisering van homoseksualiteit had bestaan sinds de Franse Revolutie en er dus, anders dan in Nederland en Duitsland, geen duidelijk strijdpunt was waarrond homoseksuele mannen en vrouwen zich konden organiseren. Na contacten met het COC volgde in 1953 toch de oprichting van het homofiele Centre culturel belge in Brussel.

Het religieus-conservatieve klimaat van morele restauratie in de naoorlogse jaren verklaart waarom de bovenvermelde organisaties in het begin klein bleven en de grootste moeite hadden om zich te handhaven. Maar de kerken zelf begonnen tijdens diezelfde periode aan een belangrijke transformatie wat betreft de huwelijksmoraal. In het door protestanten gedomineerde Noord-Europa en Noord-Amerika was er een theologische en pastorale liberaliseringsbeweging aan de gang. Zo besloot de Nederlandse Hervormde Kerk in 1952 dat geboortecontrolé voortaan een zaak was waarover echtparen zelf konden beslissen. Dat zinde het Vaticaan allerminst, maar ook binnen de rooms-katholieke kerk ontstond er discussie over de voorplanting als het hoofddoel van het huwelijk. Was de liefde tussen de echtgenoten – en de seksualiteit als uiting daarvan en middel daartoe – niet minstens even belangrijk? Tegelijkertijd was er ook verwarring en debat over de periodieke onthouding, die Paus Pius XI onder onduidelijk geformuleerde omstandigheden had toegestaan in 1951. Geconfronteerd met een enorme babyboom onder de bevolking, die het tijdens de oorlog zwaar te verduren had gehad, vonden heel wat biechtvaders in België en Nederland het steeds minder vanzelfsprekend en ook minder wenselijk om strikte gehoorzaamheid aan de voorschriften van de kerk te eisen. Toen tijdens de late jaren 1950 de ontwikkeling van de pil (waarin de Lage Landen een belangrijke rol speelden) een vaart nam, was de geest definitief uit de fles.

Bovendien beïnvloedden een aantal bredere maatschappelijke ontwikkelingen steeds meer het specifieke debat over seksualiteit. Door de Koude Oorlog waren de invloed en het aanzien van de Verenigde Staten pijlsnel toegenomen. In cultureel opzicht liet die invloed zich wellicht het meest voelen in de toevloed van melige Hollywoodfilms, spannende jeugdliteratuur en ophitsende muziek. Conservatieve stemmen maakten zich veel zorgen over de genotzucht en het individualistische waardepatroon die daarvan uitgingen.

STROOMVERSNELLING IN DE JAREN 1960 EN 1970

Tijdens de late jaren 1950 creëerde de combinatie van een ongeziene economische bloei en de uitbouw van de welvaartsstaat ook een historisch nieuw fenomeen: dat van niet werkende adolescenten met geld en vrije tijd. Zij werden volop verleid door een groeiende markt van ontspanning en vermaak die steeds beter begreep dat *sex sells*. De in jeans en leer getooide nozems – *rebels without a cause* wat de goegemeente betref – belichaamden de veelbesproken losbandigheid van de naoorlogse jeugd.

Midden jaren 1960 waren deze babyboomers rijp voor de universiteiten, die al snel uit hun voegen barstten. Daar leerden velen over het grote onrecht in de wereld:

De Dolle Mina's houden in 1973 een hongerstaking in Gent. Ze manifesteren voor de vrijlating van dokter Willy Peers, een pleitbezorger van abortus en voorbehoedsmiddelen

© Anefo / Bert Verhoeff

over de burgerrechtenbeweging in de Verenigde Staten, over de oorlog in Vietnam en over de hypocrisie van een zelfgenoegzaam Westen. Dat leidde vaak tot verheerlijking van alles wat niet-westers of antikapitalistisch was. Radicalisme en revolutie waren aan de orde van de dag. Dat bredere klimaat van contestatie was steeds meer te zien bij alles wat met seksualiteit te maken had. In de felle protesten van 1968, veel heviger in België en elders dan in Nederland, nam seks nog geen vooraanstaande plaats in. Maar kort nadien ontstonden vrouwenbewegingen als Dolle Mina, die door de legalisering van abortus “baas in eigen buik” wilden worden.

In beide Lage Landen gold het radicale feminisme als de meest prominente exponent van de seksuele revolutie tijdens de jaren 1970. Ook steeds zichtbaarder – maar minder talrijk – waren de links-radicalen homo- en lesbische bewegingen, zoals Rode Hond, Parse September en Rooie Flikkers. Maar hoe belangrijk ze ook waren, hun activisme mag niet verhullen dat er zich tegelijk bredere maatschappelijke verschuivingen voordeden. Hun strijd werd al snel vooral een achterhoedegevecht. Zo zagen rechtbanken in dat de door hen bewaakte “openbare zeden” niet meer dezelfde waren als voordien. En toen de in Scandinavië gelegaliseerde pornografie tijdens de late jaren 1960 beschikbaar werd in de Lage Landen, waren de grenzen van wat als obscene gold definitief verlegd – vooral in het liberalere Nederland. Ondertussen schoven de opvattingen over contraceptie, seksuele voorlichting en voorhuwelijkse seksualiteit mee op. Wat voordien nog gold als het libertaire gedachtegoed van een kleine kring seksuele hervormers werd in de late jaren 1960 en de jaren 1970 de nieuwe maatschappelijke consensus.

Daarmee was de eerste van twee grote naoorlogse liberaliseringsbewegingen ingezet. Nederland was een internationale pionier toen het in 1971 de seksuele meerderjarigheid voor homo- en heteroseksualiteit gelijkstelde. In België zou dat tot 1985 duren. In beide landen was de pil in de vroege jaren 1960 op de markt verschenen en nam het gebruik ervan spectaculair toe. Weinig zaken hebben een sterker effect gehad op de verandering van seksuele praktijken dan de beschikbaarheid van betrouwbare contraceptiva. Dat vrouwen meer controle verwierven over hun eigen vruchtbaarheid,

Een burgerlijk huwelijk van twee mannen in Amsterdam in april 2001, de eerste maand waarin Nederland dat mogelijk maakte, als eerste land ter wereld © Wikimedia Commons

was een zeer belangrijke ontwikkeling. In 1969 en 1973 verdween het verbod op het verstrekken van informatie over en de commercialisering van voorbehoedsmiddelen in Nederland en België.

Abortus was een heikelere kwestie, maar de praktijk liep steeds meer voor op de wet en de voorwaardelijke liberalisering ervan in het Verenigd Koninkrijk in 1967 was een voorbeeld. In Nederland kwam het tot een wettelijke omkadering in 1981, die drie jaar later effectief van kracht werd. In België leidde het debat tot een constitutionele crisis toen de diepgelovige koning Boudewijn de in 1990 goedgekeurde abortuswet weigerde te ondertekenen. Met een lapmiddel – de koning deed afstand van de troon voor één dag – werd die wet toch van kracht.

TWEDE LIBERALISERINGSGOLF

De late jaren 1970 en de jaren 1980 stonden veelal in het teken van bezuiniging en economische crisis. In de Verenigde Staten en het Verenigd Koninkrijk gingen politieke en sociale reactie tegen de progressievere periode in de jaren 1960 en de vroege jaren 1970 hand in hand. Die uitte zich in het ontstaan van een georganiseerde anti-abortus- en antihomobeweging. Die laatste kreeg de wind in de zeilen door de paniek die ontstond over een mysterieuze en dodelijke nieuwe ziekte die zich met name onder homoseksuele mannen snel verspreidde: hiv/aids. In België en Nederland was er ook een dergelijke reactie, maar ze bleef veel minder uitgesproken. De ziekte zelf was desastreuus voor de holebigemeenschap. Ook in breder opzicht waren kwesties rond gender en seksualiteit geen beleidsprioriteiten tijdens deze periode.

Terwijl drukkingsgroepen ijveren voor meer rechten gaan ter rechterzijde stemmen op om die rechten een halt toe te roepen

Tijdens de jaren 1990 ging er, opnieuw eerst in Nederland, een nieuwe wind waaien door de vorming van paarse regeringen waarvan de christendemocraten voor het eerst sinds lang geen deel uitmaakten. Daarmee ging een tweede liberaliseringsgolf van start, die zich via het geregistreerd partnerschap (1998) vertaalde in het homohuwelijk in 2001. België, dat zijn kabinet zonder christendemocraten vormde in 1999, maakte het homohuwelijk mogelijk in 2003. In het kielzog daarvan volgden de (verdere) liberalisering van homoadoptie, de rechten van transpersonen om van genderidentiteit te veranderen en krachtige antidiscriminatiewetten.

ONDUIDELIJKE RICHTING

Terugblikkend blijkt er de jongste vijfenzeventig jaar veel te zijn veranderd op seksueel vlak. Maar de erfenis daarvan blijft ambivalent. Het debat over seksualiteit is nu – niet minder dan tevoren – omgeven door een gevoel van onbehagen. Daarin staat de kwetsbaarheid van minderjarigen in een sterk geseksualiseerde samenleving dikwijls centraal. In de jaren 1990 was er de Dutroux-affaire in België. Recenter werd de bevolking geschokt door de onthullingen rond het misbruik van kinderen door priesters.

Ouders worstelen anno 2023 met de alomtegenwoordigheid van pornografie en *grooming* (seksueel getinte berichten en beelden versturen) op het internet. Instemming of *consent* werd een veelbesproken thema nadat studies hadden aangegeven hoeveel mensen – vooral vrouwen, holebi's en transpersonen – ten prooi vallen aan seksuele intimidatie en geweld.

Terwijl drukkingsgroepen ijveren voor meer rechten – voor interseksepersonen bijvoorbeeld – gaan ter rechterzijde steeds meer stemmen op om die rechten een halt toe te roepen of zelfs terug te draaien. De internationaal georganiseerde reactie tegen een liberale en seculiere opvatting van seksualiteit was nog nooit zo sterk als vandaag, ook in Europa. In de Lage Landen blijft de liberale opvatting vooralsnog dominant, maar de contestatie groeit. Er beweegt van alles wat de kijk op seksualiteit betreft, en het is allerminst duidelijk welke richting België en Nederland uitgaan.